

Д. Сікоза

ЧЕРНЯХІВСЬКЕ ПОХОВАННЯ ПІД ХЕРСОНОМ

Статтю присвячено републікації жіночого поховання черняхівської культури, випадково виявленого у с. Чернобаївка під Херсоном у 2008 р. Поховання здійснено в ямі з підбоем, що мав склепіння з кам'яних плит. Поховальний інвентар складався з десяти керамічних посудин, срібних двоциткових фібул та кільця, бронзової пряжки, кістяного гольника та ворварки, гребня, скляних кубків та різноманітних бус. Комплекс відноситься до «журавської фази» черняхівської культури.

Ключові слова: культура Черняхів—Синтана-де-Муреш, поховання, Чернобаївка, «журавська фаза».

У 2008 р. під час риття котловану під льох на приватній садибі в с. Чернобаївка Білозерського р-ну Херсонської обл. було виявлене поховання.

Власники садиби розібрали частину кам'яної конструкції поховальної споруди, дістали з землі керамічні посудини і їх фрагменти та відкрили череп і кам'яне склепіння могили. Після цього вони зупинили земляні роботи і повідомили відділ науково-охоронних робіт пам'яток археології Херсонської обласної інспекції по охороні пам'яток історії та культури та Херсонський обласний краєзнавчий музей. Роботи з обстеження зруйнованого поховання проводились групою у складі співробітників перелічених організацій у термін з 21 по 24 лютого 2008 р. Перша публікація комплексу мала інформаційний характер та була здійснена в 2010 р. (Сікоза, Якубенко 2010).

Поховання являло собою індивідуальне жіноче тілопокладення у ямі з підбоем. Верхній контур вхідної ями не вдалося зафіксувати, оскільки він був порушений багаторічною гос-

подарською діяльністю. На момент дослідження поховання знаходилося під господарським приміщенням; над ним розташовувалися муровані фундаменти будівлі та бетонована підлога на шарі будівельного сміття. За словами старожилів с. Чернобаївка, на території, де було знайдене поховання, до 1950-х рр. розташовувався тік, а пізніше проводились роботи по встановленню лінії електропередачі та розміщувалися ями з побутовими відходами, які на плані позначено сірим кольором (рис. 1: 2). Як підтвердження, праворуч від тазу кістяка виявлено металеву арматуру, забиту згори, а бурінням було пошкоджено кам'яне склепіння могили; через отвір до камери потрапляли сміття та зола з ями побутових відходів.

Вхідна яма видовженого контуру, дещо звужена до ніг, орієнтована в напрямку північ—південь. Підбій заглиблено на 10 см від дна вхідної ями, на якому виявлено пляму крейди розмірами 6 × 11 см. Довжина вхідної ями не встановлюється, ширина у центральній частині близько 60 см, дно на глибині 190 см.

Підбій був у західній стінці вхідної ями та мав склепіння з плит необробленого вапняку шириною від 52 до 56 см та довжиною до 80 см. Загальна довжина підбою 175 см, ширина 75 см.

Склепіння складалося з п'ятьох великих плит. Дві обмежували поховання за головою та ногами, а три було покладено зверху. Додатково їх підтримували два менших камені, поставлені на ребро всередині поховальної споруди. Таким чином, під дальньою стіною підбою було утворено три неглибокі ніші. Максимальна висота збереженої частини склепіння 42 см (рис. 1: 1).

Глибина залягання кісток близько 2,0 м від сучасної денної поверхні.

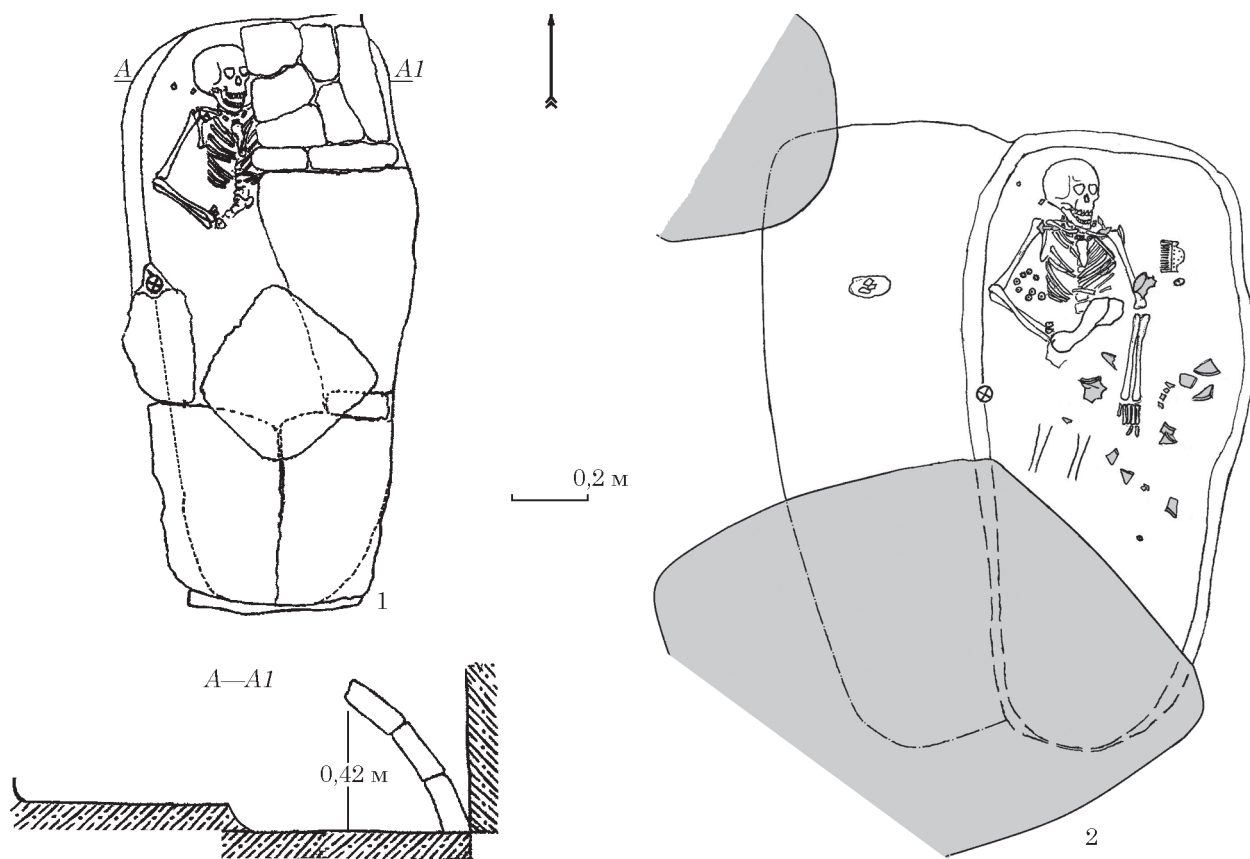

Рис. 1. Поховання в Чорнобаївці: 1 — конструкція склепіння в плані та розрізі; 2 — план поховання
Fig. 1. Burial in Chornobaivka: 1 — construction of the vault (plan and cross-section); 2 — plan of the burial

Поховання не було пограбоване у давнину. Кістки дівчини (молодої жінки) частково переміщені. На місці залишилися череп та посткраніальний скелет до першого хребця поперекової частини хребта. Вони визначають положення тіла як випростане на спині, головою на Пн. Череп лежав прямо, з легким нахилом до лівого плеча, дещо припіднятий. Права рука зігнута в лікті, кисть знаходилася в районі таза, ліва лежала майже прямо, трохи зігнута в лікті (рис. 1: 2).

В головах та біля лівої кисті стояли гончарні посудини (1—10); їх первинний порядок не зафіксовано. В одній із мисок лежав футляр для голки (11), виготовлений із трубчастої кістки птаха. Біля черепа знайдено срібне кільце (12) та фрагмент кістяної пластинки (13). На шії скелета зафіксовано два разки намиста (14, 15). Між правою рукою в районі ліктя та грудною кліткою знаходилися п'ять бурштинових (16), дві бронзові (17) та одна фаянсова (18) намистини¹. На плечах скелета лежали дві фібули (19). Між лівою рукою та плитою склепіння виявлено кістяний гребінь (20) і намистину з глухого скла (21). На тазових кістках дівчини лежала кістка великої рогатої худоби, поруч два

1. Всі бронзові намистини не збереглись внаслідок дуже сильного окислення; одна з них ребриста, а одна — кругла.

верхні зуби молодої дорослої корови². Нижню частину посткраніального скелету порушено, кістки хаотично розкидані по центральній та південній частинах могили, впереміш з фрагментами двох гончарних посудин та скляних кубків (22, 23). Тут же зафіксовано фрагменти сильно окисленої бронзової пряжки, яка вірогідно використовувалась як застібка від взуття (24). Біля правого зап'ястя знаходились два вапнякові камінці (25).

ОПИС ПОХОВАЛЬНОГО НАЧИННЯ

1. Гончарна сіроглиняна миска. Вінця заокруглені. Раструбоподібний бортик ребром переходить у заокруглену придонну частину. По ребру проходить пасок мигдалеподібних зрізів. Піддон кільцевий. Поверхня сірого кольору, випал нерівномірний, від поверхні відщеплюються шматочки. Посудина деформована. Діаметр вінець 12,7 × 13,4 см. Діаметр піддону 4,3 см. Висота посудини 4,9 см. На декоративному паску 13 мигдалеподібних фасеток (рис. 2: 1).

2. Гончарна сіроглиняна миска. Вінця заокруглені. Бортик невисокий, прикрашений врізними лініями, переходить в ребро в середній частині. Піддон кільцевий. Поверхня сірого кольору, залощена, зі слідами формовки. Посу-

2. Визначення к. б. н. Є. Яніш.

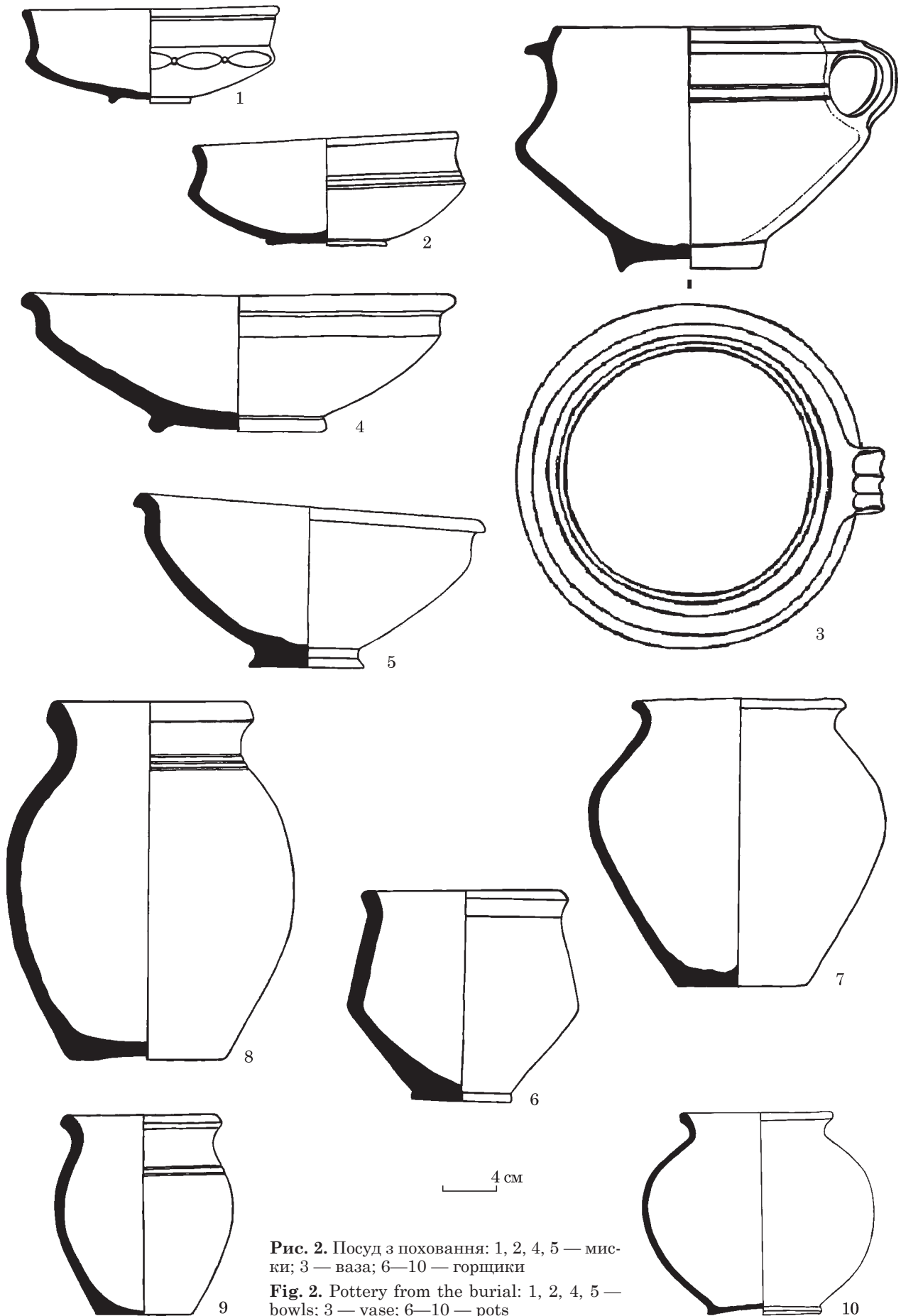

Рис. 2. Посуд з поховання: 1, 2, 4, 5 — миски; 3 — ваза; 6—10 — горщики
Fig. 2. Pottery from the burial: 1, 2, 4, 5 — bowls; 3 — vase; 6—10 — pots

дина деформована. Діаметр вінець 14 см, діаметр піддону 6,4 см, висота посудини від 5,6 до 6,2 см (рис. 2: 2).

3. Гончарна сіроглиняна ваза, вінця трохи загнуті і прикрашені зовні високим валиком, зрізаним по верху. Корпус профільований, з виразним ребром посередині. На шийці вази дві горизонтальні врізні лінії і широка стрічкова ручка з чотирма канелюрами. Піддон кільцевий, конічний. Поверхня сіро-коричневого кольору, залощена. Діаметр вінець 24,6 см, діаметр піддону 10,7 см, ширина ручки 4,7 см, висота посудини 18,8 см (рис. 2: 3).

4. Гончарна сіроглиняна миска. Вінця відігнуті, заокруглені. Короткий вертикальний бортик переходить в заокруглений корпус. Піддон кільцевий, виділений підрізом. Колір зовнішньої поверхні чорний, внутрішньої жовтуватого-сірий. Має сліди давнього ремонту: п'ять наскрізних отворів і два незакінчених, не наскрізних. Діаметр вінець 23,7 см, діаметр піддону 9,5 см, висота посудини 7,3 см (рис. 2: 4).

5. Гончарна сіроглиняна миска з відігнутими вінцями, короткий бортик плавно переходить в заокруглений корпус, на високому суцільному піддоні із закраїною. Зовнішня та внутрішня поверхні сірого кольору, на зламі — коричневого. Посудина деформована. Діаметр вінець 18,7 см, діаметр денця 6 см, висота 8 см (рис. 2: 5).

6. Невеликий гончарний горщик з трохи відігнутими вінцями, на суцільному піддоні. В середній частині є чітко виділене ребро. Поверхня сіра з чорними вкрапленнями. Діаметр вінець 10,8 см, діаметр денця 5,7 × 6 см, висота посудини 11,5 см (рис. 2: 6).

7. Гончарний горщик із відігнутими вінцями. Поверхня чорного кольору, шорстка, зі слідами кіптяви. Діаметр вінець 11,8 см, діаметр денця 7 см, висота посудини 15,3 см (рис. 2: 7).

8. Гончарний горщик із трохи відігнутими вінцями. На шийці три горизонтальні врізні лінії. Поверхня чорного кольору, зі слідами кіптяви. Діаметр вінець 11 см, діаметр денця 7,4 см, висота посудини 18 см (рис. 2: 8).

9. Невеликий гончарний горщик з відігнутими вінцями. В районі шийки дві горизонтальні врізні лінії. Поверхня жовтуватого-сірого кольору. Діаметр вінець 9,5 см, діаметр денця 4,8 см, висота посудини 11,1 см (рис. 2: 9).

10. Гончарний горщик із трохи відігнутими вінцями та різким переходом шийки у тулуб, на кільцевому піддоні. Поверхня чорного кольору зі слідами кіптяви. Діаметр вінець 12,5 см, діаметр кільцевого піддону 8,5 см, висота посудини 15,5 см (рис. 2: 10).

11. Футляр для голки із залишками дерев'яної кришки з одного боку. Довжиною 10 см, шириною 0,9 см. Виготовлений із трохи вигнутої трубчастій кістки птаха з відретушованими краями (рис. 3: 3).

12. Срібне кільце (сережка?) з дротовою кільцевою обв'язкою. Діаметром 1,5 см (рис. 3: 1).

13. Фрагмент кістяної пласкої квадратної пластинки з двома отворами. Розмірами 1,2 на 0,8 см (рис. 3: 2).

14. Одинадцять 14-гранних сердолікових намистин, просвердлених з одного боку (рис. 3: 4). Камінь має чорні прожилки. Тип 1 за О. В. Гопкало (Гопкало 2008, с. 74—75; 2016, с. 40).

15. Шість намистин сочевицеподібної форми з синього скла (рис. 3: 5). Близькі до типів Алексеева 100, II—III ст. (Алексеева 1978, с. 69) та Алексеева 86 III—IV ст. (Алексеева 1978, с. 69).

16. П'ять бурштинових намистин заокруглено-сплощеної форми червонуватого кольору (рис. 3: 6).

17. Дві бронзові намистини — ребриста (має 14 ребер) та кругла (не збереглися). Ребриста намистина типу Алексеева 11. Схожі намистини датовані II—III ст. (Алексеева 1982, с. 24).

18. Ребриста намистина з блакитного єгипетського фаянсу. Тип Алексеева 16г. Значна частина подібних намистин походить з поховань I—II ст., окремі комплекси датовано I ст. до н. е. та III—IV ст. (Алексеева 1975, с. 34).

19. Дві білонові двоцифрові фібули (рис. 3: 8, 9). Верхній напівкруглий щиток мав три шпички, нижній трохи видовженої ромбічної форми з циркульним орнаментом, відлитий разом з приймачем. Щитки з'єднані напівкруглою спинкою, прикрашеною на кінцях дротяними хомути. Пружина має залізну вісь. Цікавою особливістю даних виробів є спосіб виготовлення приймача, який більш характерний для арбалетних фібул, тобто приймач відлитий разом з нижнім щитком на тонкій довгій пластині та підв'язаний до основи спинки. Довжина 6 см, ширина верхнього щитка 3,3 см.

20. Кістяний багаточастинний гребінь з округлою спинкою та плечиками, скріплений бронзовими заклепками (рис. 3: 12). Тип Томас III варіант 1 (Thomas 1960, S. 104). Висота 7 см, ширина низ 9,7 см, плечі 8 см.

21. Намистина заокруглено-сплощеної форми, виготовлена зі смуг глухого зеленого, жовтого і синього скла (рис. 3: 7). Точних аналогій намистині не знайдено. За матеріалом виготовлення подібна до типів Алексеева 248, 249 (Алексеева 1978, с. 47).

22. Кубок з прозорого скла, конічної форми, вінця трохи відігнуті, дно заокруглене. Стінки кубку декоровано круглими та овальними краплями синього скла та хаотично розташованими горизонтальними лініями (рис. 3: 11). Діаметр вінець 10,5—11 см, діаметр денця 2,4 см, висота 20 см. Товщина стінки від 0,5—1 мм. Товщина вінець 1,8 мм.

23. Фрагмент денця скляного товстостінного конічного кубка з сотовим орнаментом. Скло прозоре з наявними бульбашками повітря всередині. Розміри фрагмента не дозволяють впевнено атрибутивувати посудину (рис. 3: 13).

24. Пряжка бронзова, кругла. Не зберіглася внаслідок повного окиснення металу. Діаметр

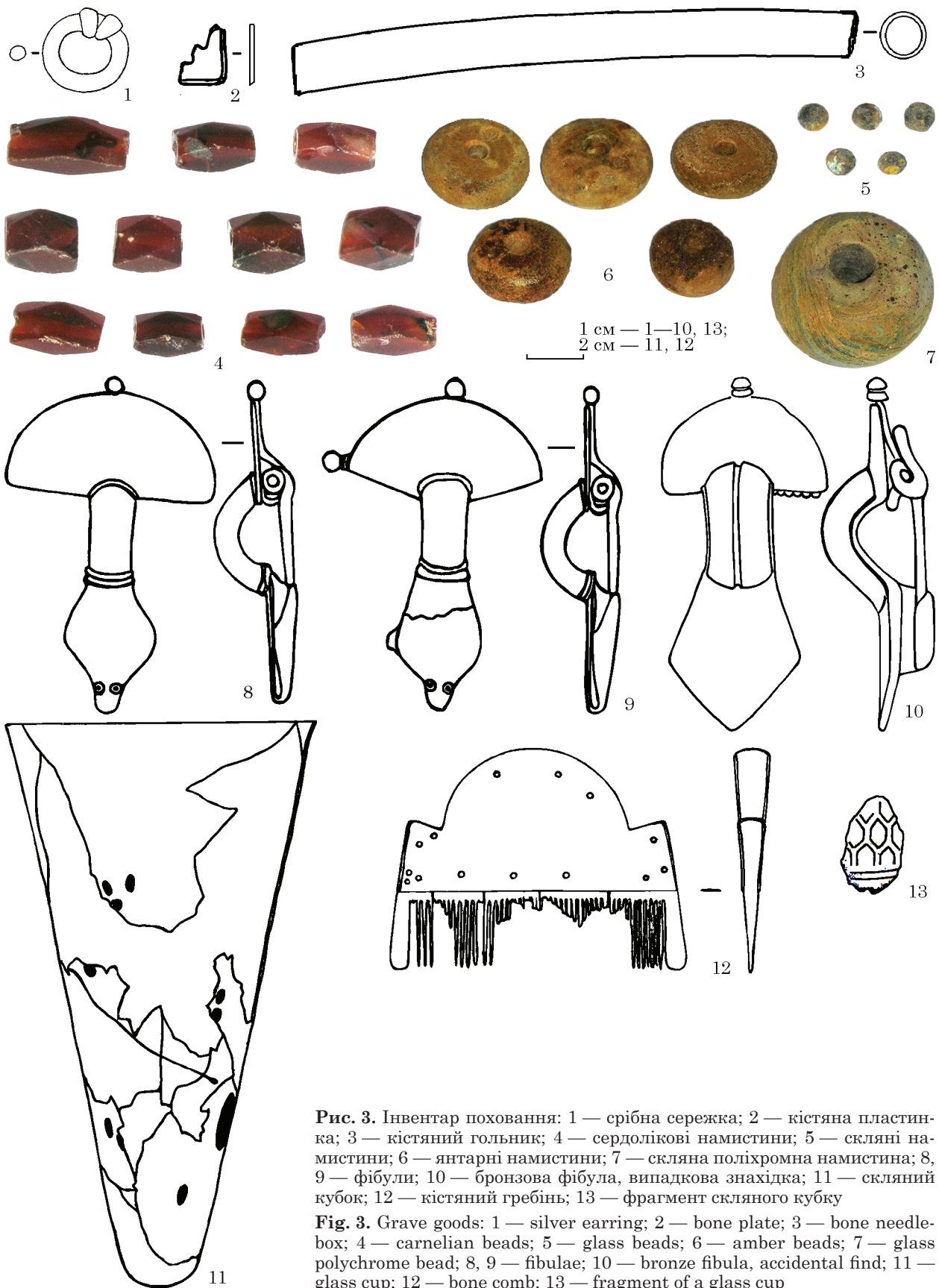

Рис. 3. Інвентар поховання: 1 — срібна сережка; 2 — кістяна пластинка; 3 — кістяний гольник; 4 — сердолікові намистини; 5 — скляні намистини; 6 — янтарні намистини; 7 — скляна поліхромна намистина; 8, 9 — фібули; 10 — бронзова фібула, випадкова знахідка; 11 — скляний кубок; 12 — кістяний гребінь; 13 — фрагмент скляного кубку

Fig. 3. Grave goods: 1 — silver earring; 2 — bone plate; 3 — bone needle-box; 4 — carnelian beads; 5 — glass beads; 6 — amber beads; 7 — glass polychrome bead; 8, 9 — fibulae; 10 — bronze fibula, accidental find; 11 — glass cup; 12 — bone comb; 13 — fragment of a glass cup

кілця близько 1,5 см. Такі пряжки для взуття використовувались лише у окремих випадках.

25. Два невеликі вапнякові камінці. Аналоги для них знаходяться в дитячих похованнях 8 і

9 Малаештського могильника, а також похованнях 21 і 26 могильника Каборга IV; їхню інтерпретацію пов'язують із магією (Магомедов 1979, с. 55).

АНАЛІЗ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ ТА ІНВЕНТАРЯ

Орієнтація могили по лінії Пн—Пд типова для черняхівської культури. Проте ряд ознак поховального обряду вказує на вплив традицій сарматського, пізньоскіфського та пізньоантичного населення, що побутували в цьому регіоні (Баран, Гороховський, Магомедов 1990, с. 56—58). Кам'яні конструкції в інгумаціях черняхівської культури поширені на пам'ятках Північного Причорномор'я: Коблеве, Вікторівка, Кам'янка-Анчекрак та ін. Дослідники розглядають їх як етнокультурну особливість даного регіону (Авраменко 2017, с. 7—8).

Конструкція поховальної споруди, крейдова підсипка, вапнякові камінці вважаються ознаками сарматської культури (Вязьмитина 1972, с. 168).

Звичай покладання в могилу дрібних камінців докладно розглянув В. С. Тиліщак (Тиліщак 2016). На відміну від гранітних, що могли мати утилітарне значення, дрібні вапнякові камінці дослідники пов'язують з ритуальними діями або атрибутують як фішки для гри. Також існує припущення їх використання в курильницях у випадках знахідок в посудинах чи під ними серед поховального начиння, якщо камінці мають сліди вогню.

Всі могили із дрібними камінцями, де зафіксована орієнтація кістяка, належать до трупопкладень північної орієнтації. Трапляються їх знахідки у комплексах із ліпною керамікою вельбарських типів (Петриківці), але значно частіше, у похованнях із яскравими сарматськими рисами — могили із підбоями, катакомби, деформовані черепи, як, наприклад, у похованні 33 могильника Боромля (Тиліщак 2016, с. 58).

Найчастіше розташовуються подібні камінці в могилах праворуч скелету, особливо біля кисті правиці, як у нашому випадку. Вочевидь, саме ця група поховань найповніше відображає ритуал, пов'язаний із вміщенням наборів дрібних камінців у поховання і фіксує наявність давніх магічних, ритуальних чи гадальних практик, пов'язаних із їх використанням.

Найбільшого розповсюдження традиція покладання камінців у могили отримує на фінальних етапах існування черняхівської культури. Значна частина комплексів із камінцями може бути датована другою половиною IV — початком V ст. у межах маєлівської та журавської фаз черняхівської культури чи ступені D1 — початку D2 центральноєвропейської хронологічної схеми (Тиліщак 2016, с. 57). Це спостереження може бути враховано як додатковий хроноіндикатор для поховання з Чорнобаївки.

Набір посудин, що входив до поховального начиння, поширений за межами Північного Причорномор'я та є типовим для пам'яток черняхівської культури. Більшість форм датовано

за матеріалами поселень кінцем III — IV ст. (Баран 1981, с. 89—91).

Показова в хронологічному відношенні миска з ребристим паском, вкритим мигдалеподібними зрізами, яку можна датувати ступеню D (Kazanski, Legoux 1988, р. 26). Посуд з подібною орнаментациєю знайдено в могильнику Лазо, в поєднанні з двошаровими фібулами та кубком типу Хьогом (Левинский 1999, с. 163). Аналоги є серед начиння поховання III датованого IV ст. могильника Віли Яругські (Романова 1988, с. 137—138, рис. 7: 2) та поселення Лепесівка (Шукин 2005, с. 121, рис. 36). Понад 30 датованих поховальних комплексів з фасетованим посудом належать до останньої третини IV ст. і лише один до початку V ст. — поховання 3 могильника Рідний Край (Строценць, Шульцце 2010, с. 63—64).

Близька аналогія другій мисці є серед знахідок з поховання 1 могильника Каборга IV (Магомедов 1979, с. 29, табл. III: 4).

Незважаючи на досить широкий асортимент вазоподібних посудин в ареалі черняхівської культури, точного аналога вазі з ручкою знайти не вдалося. Своїми обрисами вона подібна триручним посудинам, проте має лише одну ручку (Магомедов 2001, с. 49). За біконічною формою корпусу та відігнутими Г-подібними вінцями її можна віднести до лівобережного типу за Б. В. Магомедовим (Магомедов 2001, с. 49).

Аналоги двом іншим мискам відомі в могильниках поблизу сіл Гаврилівка (Сымонович 1960, с. 205, 226, табл. VI: 1), Курники (Магомедов 1999, с. 113, рис. 9: 1), серед знахідок на об'єкті 5 поселення Обухів I (Кравченко и др. 2007, с. 176—177, 236, рис. 14: 12).

Набір горщиків теж типовий для черняхівських могильників. Аналоги їм походять з поховань поблизу сіл Оселівка (Никитина 1988, с. 9, 15, табл. 3: п. 5, рис. 3), Гаврилівка (Сымонович 1960, с. 205, 207, 209, 225; табл. IV: 3; V: 10; рис. 17: 2), Війтенки (Шульцце, Любичев, Козак 2020, с. 493, 498; рис. 4: 4). У похованні 79 могильника поблизу с. Гаврилівка разом з аналогічним нашому горщиком, було знайдено фрагмент товстостінного фасетованого кубку (Сымонович 1960, с. 212, 225, табл. V: 1).

Речі особистого вжитку з поховання також звичайні для черняхівських пам'яток. Аналог футляру для голки є серед начиння поховань 11, 13, 21 могильника Коблево (Сымонович 1979, с. 74, рис. 8: 17, 19, 22), поховання 5 могильника Суми-Сад (Некрасова 1985, с. 77, рис. 4: 7, 8) та на поселеннях Ріпнів II, Бовшів II, Неслухів (Баран 1981, с. 122, 212). Паралелі срібній сережці відомі на могильнику Ромашки (атрибутується як підвіска); на могильнику Дерев'яна — бронзове кільце біля голови (атрибутоване як пряжка; Кравченко и др. 2007, с. 354, рис. 11: 9).

Фібули, гребінь, пряжка для взуття, скляні кубки є «наймолодшими» речами в похованні

і датовані останніми десятиліттями IV — першими десятиліттями V ст.

Аналогічна фібула з короткою пружиною та ребром на спинці є серед знахідок у Керчі. Група 21, підгрупа I, варіант I АБ за А. К. Амброзом. Датована другою половиною IV — початком V ст. (Амброс 1966, с. 79, 83, рис. 4: 13).

Аналогічну бронзову пряжку для взуття було знайдено в похованні «вождя» з могили 5 у вівчарні радгоспу Придніпровський (Сымонович 1955, с. 300, 303; рис. 14: 4; Сымонович, Кравченко 1983, с. 39).

У похованні 5 могильника Суми-Сад знайдено аналогічний за формою гребінь, виготовлений з цільного шматка рогу (Некрасова 1985, с. 77—78, рис. 4: 6). Близький за формою та конструкцією гребінь походить з поховання 84 на могильнику Бирлад-Валя Сяке в Румунії, знайдений з кубком типу Хьогом, як і в нашому випадку (Palade 2004, p. 114, 502—503, fig. 166: 18).

Скляні кубки без декору або з горизонтальними врізними лініями, як, наприклад, в похованні 35 могильника біля села Гаврилівка, належать до завершальної фази черняхівської культури, ступінь D1 (Петраускас 2021, с. 21).

Конічні кубки з краплями синього скла датовано 370—450 рр. (Kazanski, Legoux 1988, p. 32, 33; Казанский 2011, с. 23). Аналогічний кубок із краплями та овалами синього скла, але без ліній, походить з могили 507 некрополя Бирлад-Валя Сяке в Румунії і датований початком V ст. (Palade 2004, p. 220, fig. 269: 4).

Форма денця та орнаментация фрагменту кубку подібні до знайдених в Гаврилівці, Ранжевому, Горшівці (Гавритухин 1999, с. 49). Подібні кубки відносяться до типу Хьогом за Г. Рау і можуть бути датовані у межах кінця IV — початку V ст. (Rau 1972, S. 167, 192).

Щодо намистин, то подібні комплекти, незважаючи на широке датування, зафіксовані і в поховальних комплексах фінального етапу існування черняхівської культури, наприклад, поховання 5 могильника Сад (Гопкало 2008, с. 140).

У Північному Причорномор'ї 14-гранні сердолікові намистини типу 1 за О. В. Гопкало датовані II—IV ст., знайдені у багатьох комплексах синхронних культур: Дружне, Бельбек IV, Красний Мак, Усть-Альма. Аналоги є серед начиння поховання 101 могильника поблизу с. Гаврилівка, поховань 29 і 45 могильника Дерев'яна (Київська обл.). Схожі намистини зафіксовані на могильнику поблизу с. Холмське. Датовані II—IV ст.

Аналоги намистидам синього скла типів Алексева 100 та 86 є серед начиння поховання 59 могильника поблизу с. Гаврилівка та поховання 15 могильника Коблеве. О. В. Гопкало ці намистини віднесла до типу XII/2 (Гопкало 2008, с. 28—29; 2016, с. 40). Датовані останньою третиною III — IV ст.

Бурштинові намистини, подібні до наших, виявлено у похованні 38 могильника Коблево. Підгрупа I та IV/1a за О. В. Гопкало (Гопкало 2008, с. 68—69; 2016, с. 40). Датовані II—IV ст., вельми поширені.

Бронзові намистини та з єгипетського фаянсу не мали розповсюдження на пам'ятках черняхівської культури. Велика намистина зі смуг глухого зеленого, жовтого і синього скла аналогічна намистині типу Гопкало IV/1, знайдений в похованні Черкаси 12 разом із прогнутою підв'язною фібулою варіанту Б 1, які з'являються не раніше останньої третини III ст. (Гопкало 2008, с. 51). Такі намистини могли використовуватися як прясельце.

Таким чином, дане поховання належить до постчерняхівського горизонту за хронологічного підходу Я. Тейрала, за умови «ромбічного підходу» (Шукин 205, с. 110), «журавської фази» (375/380—420/430) за Є. Л. Гороховським (Гороховский 1988, с. 45—46), «п'ятого періоду» (375/380—400/410) за О. О. Гей і І. А. Бажаном (Гей, Бажан 1997, с. 53) і, найвірогідніше, було здійснене наприкінці IV — початку V ст.

За спостереженням Б. В. Магомедова, великі і глибокі могильні ями для тілопокладень є однією з ознак черняхівської знаті. Ями складних форм в більшості випадків походять з приморських областей черняхівської культури (Магомедов 1997, с. 80). Місцевим різновидом таких могил є ями з заплічками, в тому числі з використанням каменю. Зрідка трапляються поховання в підбоях та катакомбах. В більшості випадків поховання у великих ямах мали багатий інвентар. Нормою для нього був сервіз для вина, що включав кубок (як правило, скляний) та глек. Для жіночих поховань звичайною є наявність деталей одягу та прикрас із срібла. Решта предметів, що вважаються символами високого статусу (зброя, жетони-калькулі та ін.) трапляються рідко. Оскільки поховання з таким набором речей трапляються відносно часто, вважається, що в цих могилах поховано представників общинної старшини (Магомедов 1997, с. 84).

В цьому контексті привертає увагу багатство начиння чорнобаївського поховання. Наявність білонових фібул, металевих пряжок на взутті, розмаїття посуду вказує на належність похованої до знаті. Про це свідчить і наявність імпортованих пізньоантичних скляних кубків, що більш характерно для багатих чоловічих поховань (Сымонович, Кравченко 1983, с. 36—39).

Форма та облаштування поховальної камери, крейда, дрібні вапнякові камінці є ознаками сарматського впливу на поховальну обрядовість черняхівського населення. Це підтверджує тезу, що на фінальному етапі черняхівської культури роль соціальної «верхівки» виконували носії пшеворських, пізньосарматських та аланських традицій, на противагу вельбарським традиціям на ранньому етапі черняхівської культури (Гопкало 2011, с. 93).

Чорнобаївське жіноче поховання супроводжувалося багатим набором керамічного посуду, напутньою їжею, скляними кубками. Прикраси та речі вжитку дозволяють реконструювати загальний вигляд вбрання похованої: сережка, одяг, закріплений на плечах срібними фібулами, різки різноманітного намиста зі скла, напівкоштовного каміння та єгипетського фаянсу, поясний гольник, взуття, оздоблене пряжками. Все це, разом із особливостями поховальної споруди вказує на високий статус похованої в давньому суспільстві.

Слід зауважити, що наступного року після досліджень, під час проведення земляних робіт у с. Чорнобаївка було виявлено ще одне ґрунтове поховання повністю зруйноване господарською змоєю другої половини ХХ століття. З матеріалів зберіглася двопластинчаста фібула. Верхній напівкруглий щиток мав центральну срібну шишечку, нижній ромбічної форми, відлитий разом з приймачем. Щитки з'єднані напівкруглою широкою спинкою з трьома вертикальними врізними лініями (рис. 3: 10). Група 21 підгрупа I варіант I АБ за Амброзом. Датована другою половиною IV — початком V ст. (Амброс 1966, с. 83). Що свідчить про існування на цьому місці могильника, що функціонував, як мінімум, на фінальній фазі черняхівської культури.

Поховань «журавської» фази відомо порівняно небагато, тим більше, з таким багатим поховальним інвентарем, як у чорнобаївському комплексі. Вони дають інформацію про останній етап існування черняхівської культури, про населення, яке залишилось у Північному Причорномор'ї після гунської навали і увібрало в себе багато рис інших культур цього регіону.

ЛІТЕРАТУРА

- Авраменко, М. 2017. Інгумації з кам'яними конструкціями на пам'ятках черняхівської культури Середнього Подністров'я. В: *Археологія Буковини: збутки та перспективи. Тези доповідей, м. Чернівці, 15 грудня 2017 р.* Чернівці: Технодрук, с. 7-8.
- Алексеева, Е. М. 1975. *Античные бусы Северного Причерноморья*. Свод археологических источников, Г 1-12. Москва: Наука.
- Алексеева, Е. М. 1978. *Античные бусы Северного Причерноморья*. Свод археологических источников, Г 1-12. Москва: Наука.
- Алексеева, Е. М. 1982. *Античные бусы Северного Причерноморья*. Свод археологических источников, Г 1-12. Москва: Наука.
- Амброс, А. К. 1966. *Фибулы юга Европейской части СССР*. Свод археологических источников, Д 1-30. Москва: Наука.
- Баран, В. Д. 1981. *Черняхівська культура*. Київ: Наукова думка.
- Баран, В. Д., Гороховский, Е. Л., Магомедов, Б. В. 1990. Черняховская культура и готская проблема. В: Толочко, П. П. (ред.). *Славяне и Русь*. Киев: Наукова думка, с. 30-78.
- Вязьмитина, М. И. 1972. *Золотобалковский могильник*. Киев: Наукова думка.
- Гавритухин, И. О. 1999. Хронологические индикаторы финала черняховской культуры. 1: Толстостенные кубки со шлифованной и пластической орнаментацией: конические и с выделенной ножкой (Eggers 236—238, Sträume VI—IX). В: Левада, М. Е. (ред.). *Сто лет черняховской культуре*. Киев: Библиотека Vita Antiqua, с. 48-86.
- Гей, О. А., Бажан, И. А. 1997. *Хронология эпохи «готских походов» (на территории Восточной Европы и Кавказа)*. Москва.
- Гопкало, О. В. 2008. *Бусы и подвески черняховской культуры*. Киев: ИА НАН Украины.
- Гопкало, О. В. 2011. Относительная хронология мужских погребений черняховской культуры. К постановке проблемы. *Oium*, 1: Черняхівська культура: матеріали досліджень, с. 66-96.
- Гопкало, О. В. 2016. Погребения культуры Черняхов—Сынтана-де-Муреш с двупластинчатыми фибулами: опыт социологического анализа группы. *Oium*, 5: Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І. С. Винокура, с. 29-40.
- Гороховский, Е. Л. 1988. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины. В: Баран, В. Д. (ред.). *Чтения V Международного конгресса археологов-славистов*. 4. Киев: Наукова думка, с. 34-46.
- Казанский, М. М. 2011. Радагайс и конец черняховской культуры. *Oium*, 1: Черняхівська культура: матеріали досліджень, с. 22-32.
- Кравченко, Н. М., Петраускас, О. В., Шипшин, В. Г., Петраускас, А. В. 2007. *Памятники археологии позднееримского времени правобережной Киевщины*. Киев: КНТ.
- Левинский, А. Н. 1999. Лазо — могильник финальной фазы черняховской культуры в Молдове. *Stratum plus*, 4, с. 121-166.
- Магомедов, Б. В. 1979. Каборга IV (раскопки 1973—1974 гг.). В: Сымонович, Э. А. (ред.) *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, с. 24-62.
- Магомедов, Б. В. 1997. Поховальні споруди як ознака соціального статусу в черняхівському суспільстві. В: Баран В. Д. (ред.). *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян*. Київ; Львів: РАС, с. 79-85.
- Магомедов, Б. В. 1999. Черняховский могильник Курники на Южном Буге. *Stratum plus*, 4, с. 102-120.
- Магомедов, Б. В. 2001. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Lublin: UMCS.
- Некрасова, Г. М. 1985. Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми. *Археологія*, 50, с. 75-80.
- Никитина, Г. Ф. 1988. Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района, Черновецкой области. В: Кропоткин, В. В. (ред.). *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, с. 5-97.
- Петраускас, О. В. 2021. Черняхівська культура та ґуни (за матеріалами археологічних пам'яток України). *Археологія*, 2, с. 15-32.
- Романова, Г. А. 1988. Вилы Яругские могильник IV века. В: Кропоткин, В. В. (ред.). *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, с. 133-142.
- Сікоза, Д. М., Якубенко, А. М. 2010. Чорнобаївське ґрунтове поховання. В: Братченко, Т. Г. (ред.). *Херсонський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. Проблеми археології, історії, історіографії, джерелознавства, музеєзнавства, природознавства, фалеристики, нумізматики, соціології*. Херсон, с. 221-227.

Строєць, Б., Шульце, Е. 2010. Фасетки як хронологічний індикатор. В: *Актуальні проблеми археології. Тези міжнародної наукової конференції на пошану І. С. Винокура*. Тернопіль: Астон, с. 63-64.

Сымонович, Э. А. 1955. Памятники черняховской культуры степного Поднепровья. *Советская археология*, 24, с. 282-316.

Сымонович, Э. А. 1960. Раскопки могильника у овчарни совхоза Приднепровского на Нижнем Днепре. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 82: Черняховская культура. Москва: АН СССР, с. 192-238.

Сымонович, Э. А. 1979. Коблевский и Ранжевский могильники около Одессы. В: Сымонович, Э. А. (ред.). *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, с. 63-111.

Сымонович, Э. А., Кравченко, Н. М. 1983. *Погребальные обряды черняховской культуры*. Свод археологических источников, Д 1-22. Москва: Наука.

Тилишак, В. С. 2016. Дрібні камінці в інвентарі трупокладень черняхівської культури. *Oium*, 5: Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І. С. Винокура, с. 50-58.

Шульце, Э., Любичев, М. В., Козак, А. Д. 2020. Детское погребение на могильнике черняховской культуры Войтенки. *Археология і давня історія України*, 3 (36), с. 489-502.

Шукин, М. Б. 2005. *Готский путь. Готы, Рим и черняховская культура*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

Kazanski, M., Legoux, R. 1988. Contribution à l'étude des témoignages archéologiques des Goths en Europe orientale à l'époque des Grandes Migrations: La chronologie de la culture de Cernjahov récente. *Archéologie médiévale*, 18, p. 7-53.

Palade, V. 2004. *Asezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfarsitul sec. al III-lea — a doua jumătate a sec. al V-lea)*. București.

Rau, G. 1972. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. Nachchristlichen Jahrhunderts in Oder-Weichsel-Raum. *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 3, S. 109-214.

Thomas, S. 1960. Studien zu den germanischen Kämnen der römischen Kaiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, S. 54-215.

REFERENCES

Avramenko, M. 2017. Inhumatsii z kam'ianymy konstrukt-siiamy na pam'iatkakh cherniakhivskoi kultury Serednoho Podnistrov'ia. In: *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy. Tezy dopovidei, m. Chernivtsi, 15 hrudnia 2017 r.* Chernivtsi: Tekhnodruk, s. 7-8.

Alekseeva, E. M. 1975. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G 1-12. Moskva: Nauka.

Alekseeva, E. M. 1978. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G 1-12. Moskva: Nauka.

Alekseeva, E. M. 1982. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G 1-12. Moskva: Nauka.

Ambroz, A. K. 1966. *Fibuly iuga Evropeiskoi chasti SSSR*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1-30. Moskva: Nauka.

Baran, V. D. 1981. *Cherniakhivska kultura*. Kyiv: Naukova dumka.

Baran, V. D., Gorokhovskii, E. L., Magomedov, B. V. 1990. Cherniakhovskaia kultura i got'skaia problema. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Slaviane i Rus*. Kiev: Naukova dumka, s. 30-78.

Viazmitina, M. I. 1972. *Zolotobalkovskii mogilnik*. Kiev: Naukova dumka.

Gavritukhin, I. O. 1999. Khronologicheskie indikatory finala cherniakhovskoi kultury. 1: Tolstostennnye kubki so shlifovannoi i plasticheskoi ornamentatsiei: konicheskie i s vydelennoi nozhkoi (Eggers 236—238, Sträume VI—IX). In: Levada, M. E. (ed.). *Sto let cherniakhovskoi kulture*. Kiev: Biblioteka Vita Antiqua, s. 48-86.

Gei, O. A., Bazhan, I. A. 1997. *Khronologiia epokhi «got'skikh pokhodov» (na territorii Vostochnoi Evropy i Kavkaza)*. Moskva.

Gopkalo, O. V. 2008. *Busy i podveski cherniakhovskoi kultury*. Kiev: IA NAN Ukrainy.

Gopkalo, O. V. 2011. Otnositelnaia khronologiia muzhskikh pogrebenii cherniakhovskoi kultury. K postanovke problemy. *Oium*, 1: Cherniakhivska kultura: materialy doslidzhen, s. 66-96.

Gopkalo, O. V. 2016. Pogrebeniia kultury Cherniakhov—Syntana-de-Muresh s dvuplastinchatymi fibulami: opyt sotsiologicheskogo analiza grupy. *Oium*, 5: Cherniakhivska kultura: do 85-richchia vid dnia narodzhennia I. S. Vynokura, s. 29-40.

Gorokhovskii, E. L. 1988. Khronologiia cherniakhovskikh mogilnikov Lesostepnoi Ukrainy. In: Baran, V. D. (ed.). *Chetniia V Mezhdunarodnogo kongressa arkheologov-slavistov*. 4. Kiev: Naukova dumka, s. 34-46.

Kazanskii, M. M. 2011. Radagais i konets cherniakhovskoi kultury. *Oium*, 1: Cherniakhivska kultura: materialy doslidzhen, s. 22-32.

Kravchenko, N. M., Petrauskas, O. V., Shishkin, V. G., Petrauskas, A. V. 2007. *Pamiatniki arkheologii pozdnerim'skogo vremeni pravoberezhnoi Kievshchiny*. Kiev: KNT.

Levinskii, A. N. 1999. Lazo — mogilnik finalnoi fazy cherniakhovskoi kultury v Moldove. *Stratum plus*, 4, s. 121-166.

Magomedov, B. V. 1979. Kaborga IV (raskopki 1973—1974 gg.). In: Symonovich, E. A. (ed.) *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, s. 24-62.

Mahomedov, B. V. 1997. Pokhovalni sporudy yak oznaka sotsialnoho statusu v cherniakhivskomu suspilstvi. In: Baran V. D. (ed.). *Problemy pokhodzhennia ta istorichnoho rozvytku slov'ian*. Kyiv; Lviv: RAS, s. 79-85.

Magomedov, B. V. 1999. Cherniakhovskii mogilnik Kurniki na luzhnom Buge. *Stratum plus*, 4, s. 102-120.

Magomedov, B. V. 2001. *Cherniakhovskaia kultura. Problema etnosa*. Lublin: UMCS.

Nekrasova, H. M. 1985. Okhoronni rozkopky cherniakhivskoho mohylnya poblyzu m. Sumy. *Arkheolohiia*, 50, s. 75-80.

Nikitina, G. F. 1988. Mogilnik u s. Oselivka Kelmenetskogo raiona, Chernovetskoi oblasti. In: Kropotkin, V. V. (ed.). *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, s. 5-97.

Petrauskas, O. V. 2021. Cherniakhivska kultura ta huny (za materialamy arkheolohichnykh pam'iatok Ukrainy). *Arkheolohiia*, 2, s. 15-32.

Romanova, G. A. 1988. Vily Iarugskie mogilnik IV veka. In: Kropotkin, V. V. (ed.). *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, s. 133-142.

Sikoza, D. M., Yakubenko, A. M. 2010. Chornobaivske gruntove pokhovannia. In: Bratchenko, T. G. (ed.). *Khersonskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. Naukovi zapysky. Problemy arkheolohii, istorii, istoriografii, dzhereloznavstva, muzeiznavstva, pryrodoznavstva, falerystyky, numizmatyky, sotsiolohii*. Kherson, s. 221-227.

Stroets, B., Shultse, E. 2010. Fasetky yak khronolohichnyi indyktor. In: *Aktualni problemy arkheolohii. Tezy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii na poshanu I. S. Vynokura*. Ternopil: Aston, s. 63-64.

Symonovich, E. A. 1955. Pamiatniki cherniakhovskoi kultury stepnogo Podneprov'ia. *Sovetskaia arkheologiia*, 24, s. 282-316.

Symonovich, E. A. 1960. Raskopki mogilnika u ovcharni sovkhosa Pridneprov'skogo na Nizhnem Dnepre. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 82: Cherniakhovskaia kultura. Moskva: AN SSSR, s. 192-238.

Symonovich, E. A. 1979. Koblevskii i Ranzhevskii mogilniki okolo Odessy. In: Symonovich, E. A. (ed.). *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, s. 63-111.

Symonovich, E. A., Kravchenko, N. M. 1983. *Pogrebalyne obriady cherniakhovskoi kultury*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1-22. Moskva: Nauka.

Tylishchak, V. S. 2016. Dribni kamintsi v inventari trupopokladen cherniakhivskoi kultury. *Oium*, 5: Cherniakhivska kultura: do 85-richchia vid dnia narodzhennia I. S. Vynokura, s. 50-58.

Shulttse, E., Liubichev, M. V., Kozak, A. D. 2020. Detskoe pogrebenie na mogilnike cherniakhovskoi kultury Voitenki. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (36), s. 489-502.

Shehukin, M. B. 2005. *Gotskii put. Goty, Rim i cherniakhovskaia kultura*. Sankt-Peterburg: SPbGU.

Kazanski, M., Legoux, R. 1988. Contribution à l'étude des témoignages archéologiques des Goths en Europe orientale à l'époque des Grandes Migrations: La chronologie de la culture de Cernjahov récente. *Archéologie médiévale*, 18, p. 7-53.

Palade, V. 2004. *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfarsitul sec. al III-lea — a doua jumătate a sec. al V-lea)*. București.

Rau, G. 1972. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. Nachchristlichen Jahrhunderts in Oder-Weichsel-Raum. *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 3, S. 109-214.

Thomas, S. 1960. Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Keiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, S. 54-215.

D. Sikoza

THE GRAVE OF CHERNIYAKHIV CULTURE NEAR KHERSON

In 2008 while digging a pit for a cellar on a private estate in the Chornobayivka village in Bilozerka district of Kherson region the single female burial in a stone-lined niche grave was randomly discovered and later excavated by author and his team. The upper contour of the entrance pit could not be fixed due to long-term economic activity.

Ten ceramic vessels were placed at the head of the grave and near the left hand. They included four bowls, the vase and five pots. The case for a needle, made from the tubular bone of a bird, lied in one of the bowls. The silver ring and a fragment of the bone plate with two holes were found near the skull. Two necklaces were unearthed on the skeleton's neck. Between the right arm in the area of the elbow and breast the five am-

ber beads, two bronze and one glass ones were found. On the shoulders of the skeleton two two-plate fibulae lied. There were two limestone stones near the right wrist. The bone comb and opaque glass bead, which possibly used as a spindle wheel, were found between the left hand and the vault slab. The cow bone lied on the girl's pelvis, next to it the two upper teeth of a cow were placed. The lower part of the postcranial skeleton was broken, the bones are scattered chaotically in the central and southern parts of the grave, mixed with fragments of two pottery vessels and glass goblets. Fragments of the heavily oxidized bronze shoe buckle were recorded here.

The shape and construction of the burial chamber, chalk, and small limestone pieces point to the Sarmatian influence on the funeral rites of the Chernyakhiv society.

According to the grave goods, this burial belongs to the post-Chernyakhiv horizon by the chronological scheme of Jaroslav Tejral, to «Zhuravka phase» (375/380—420/430) by Eugenii Horokhovskiy, to the «fifth period» (375/380—400/410) by Olga Gei and Igor Bazhan and, most likely, was made at the late 4th—early 5th century.

The discovery of another destroyed burial of the final phase of the Chernyakhiv culture indicates the existence of the necropolis here during this time.

Keywords: Chernyakhiv—Sântana-de-Mureș culture, burials, Chornobayivka, «Zhuravka phase».

Одержано 29.01.2024

СІКОЗА Денис, Обласна інспекція по охороні пам'яток історії та культури Департаменту реалізації гуманітарної політики Херсонської обласної державної адміністрації, Херсон, Україна.

SIKOZA Denys, the Regional Inspectorate for the Protection of Historical and Cultural Sites to the Department for the Implementation of Humanitarian Policy of the Kherson Regional State Administration, Kherson, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7287-3084,
e-mail: arheolog111@gmail.com.